

84(2Рое-Кара)

с 59

Кара: 600254

КОНТРОЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

И П Я Ч И Н

(СОКОЛ)

№ 23(3)

2006

Эсге алыргъа сёзле

Джюмел – башхаладан алгъа, эртде туугъан кёзу, улакъ.
Джюкленирге – бир джукъну этерге кеси кесине борч алыргъа.
Джёнгерге – гузаба кетерге (джолгъа).
Джингирик – чына.
Джингил – жарыкъ кызыл; жарыкъ боялгъан.
Джатагъай – эринчек; ёргекъобмаз, тынчлыкъ суйген, джатаргъа суйген.
Джелпек – парус.
Джалдан – бозаны экинчи кере сюзюлгени.
Белеуют – учхара, кёлайсыз этилген.
Хората – белеуют, учхара, къарыусуз, кёлайсыз этилген.
Бага – чакъан, шакал.
Балакъа – указка, чыбыкъ кесек.
Барамта – кюнаман; джолсузлукъ; кыйын хал.

Балхам – кюкюрт бла бал тылы; джюрекге кюуанч берген зат.
Баям – ачыкъ, белгили, туру, джашырылмагъан.
Байса – табсашар, ишлемегенлей ашаргъа суйген.
Кёрпейиу – кялын ёсюу, ёрге ёсюу, кёрпелениб ёсюу.
Дёнгерге – ёпкелерге, ёнгелерге, суургъа, кери болургъа.
Даулет – мелхумлукъ, барлыкъ, берекет, байлыкъ.
Дигиза – няня, анакай.
Пусу – мууал, хыбыл.
Бусу – эски, бояуу онгнган.
Орузлама – календарь.
Тарх – белги; цифра.
Татыран – горцица; ачы.
Тилкем – туурагъан, кесек.

НАРТ АЙТЫУДА

Нарт айтыуда
оюм кёб...

1. Гюттю юсюне къалач.
2. Экини къатына барма, ючеуден къалма.
3. Кеси билмеген, билгенни суймеген.
4. Къолунг кымылдаса, ауузунг кымылдар. (Ишлеген ашаргъа табар деген магъанада).
5. Башы кемни хурджуну токъ болса, кесин хан кёрюр, башы толуну хурджуну толса, джакъсызлагъа джакъ берир. (Болушур деген магъанада).
6. Насыбсызны насыбы аллына келсе, бурну къанар. (Табыча иш эте билмез дегенлик).
7. Джерге урунган ашлай кълмаз, джашай баргъан джашлай турмаз.
8. Къызны – кыркъ джаны. (Тыйгъылы, оюмлу, сабыр болады дегени).
9. Джылан да джылыугъа илешеди. (Ачитил, гырхы болма, дегенлик).
10. Иги тенг – джолгъа тартар, аман тенг джардан атар. (Керексизге ышанмай, ишни ойлашыб эте тур, аманнга тагъылма, дегенлик).
11. Кереклини – шиндиги мийик. (Са-йакъыл махтанчакъ башына сый тартыучу болады дегенлик).
12. Ит биченнге джата эди да, кеси да ашамай эди, кишиге да ашатмай эди.

Кара: 6002-4

Къарачай фольклорда джаныуарланы суратлау сыфатлары улуу орун аладыла. Атны да сыфаты сейирди. Ол эркишини «къанатыды, джаи шохуду», джол нёгериди. Атха къалай къарагъаны аны иесини адамлыкъ шартларыны баш белгисиди. Ат бла байламлы быллай нарт сёзле джюрюйдюле:

1. Атха къарай билмеген джаяу джюрюр.
2. Аты баргъа джюген керек.
3. Атны атлыгъы джолоучулукъда танылыр.
4. Атына кёре – иеси, иесине кёре-аты.
5. Атны игиси – къабакъда болур, адамны игиси – джомакъда болур.
6. Аты игини – джолу къысха, акъылы игини – къолу уста.
7. Ортакъ¹ атдан тай иги, элтген суудан сай иги.
8. Ат ашны кёрсе кишнегенча.
9. Юретилген ат – джарау, юретилмеген эмилик – кийик.
10. Атны айылын тартсанг, къабаргъа чабар.
11. Ат чыгъыучу джылкъыдан ат чыгъар.
12. Ат аунаса, тюк тюшер.
13. Эшекле бла джыйылыучу ат къылыкълы болур.
14. Атны туягъы иги болса, къалгъаны аман болмаз.
15. Атынг ат эсе, кюлге аунамаз.

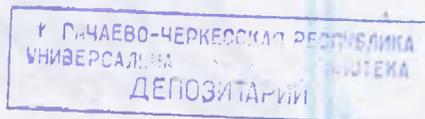

16. Ат болса, къамчи табылыр.
17. Ат – эркишини къанаты.
18. Атны суйген эркишилени сабийлери арну болурла.
19. Аман атха тин кирсе, белине артмакъ атдырмаз.
20. Аман ат кёб кишнер.
21. Аман атны джалы узун.
22. Аман ат эшекни эниклер.
23. Аман ат чочуучу болур.
24. Аман ат тойса кюлге аунаучу болур.
25. Иги ат иесини кёлюн къамчисиз ангылар.
26. Ат – юретгенинге кёре, ит – тойдургъанынга кёре.

¹Ортакъ - талай иеси болгъан.

1. Атны юсюнден эшитгенигизни сиз да джыйыгъыз.
2. Нарт сёзлени магъаналарын сюзюгюз.

(Нарт сёзлени джыйгъанла:
АЛИЙЛАНЫ Солтан, ЕЗДЕНЛАНЫ Роман).

ХАЛКЪ ТИЛБУРГЪУЧ УШАКЪЛА

1. – Хей-хей, баргъан къайсыса?

- Уланланы башыма¹.
- Къайры, къайры бараса?
- Къарагъачха² барама!
- Неге, неге бараса?
- Къамчи саблыкъ сайлайма!
- Эки сайлаб ала кел,
- Бири – сени, бири – мени,
- Сюйсенг – изле, сюйсенг – къой,
- Къамчи къой да сютден той!³

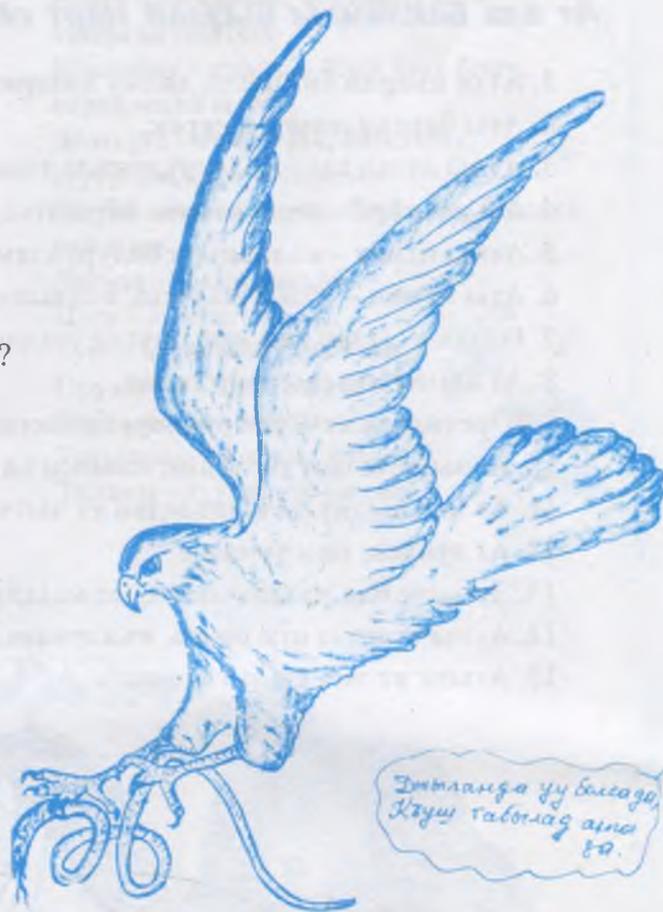

2. – Тауукъ, не табдынг?

- Гаккы.
- Гаккыны не этдинг?
- Сатдым.
- Не алдынг?
- Баппу!
- Баппуну не этдинг?
- Къабдым.

3. – Ой, къара къуш, къара къуш,

- Къанатынгы бери тут!
- Не берисе тутханнга?
- Къалакъ сюек – джутаргъа!
- Къалагъынг бла как булгъа,
- Къакъышыма джау чулгъа!
- Манга: «Бар!» - деб къол булгъа!

4. – Парий, нек юресе?

- Бёрюлени къоркъутама.
- Парий, къуйругъунгу нек къысханса?
- Бёрюледен къоркъама!

¹Баш – эм иги.

²Къара агъач – къалын чегет.

³Сютден той – алкъын гитчесе да,
сют ич деген магъанада.

ПОБЕДИЛА ДРУЖБА

*Снег первый выпал за окном,
И стал пушистым белым дом.
Земля укрылась покрывалом,
Все чистым, первозданным стало.
И прямо с раннего утра*

*К нему мальчишка подбежал
И ласково на руки взял,
К себе прижал, поцеловал.
– Не бойся, маленький! – сказал, –
Давай тебя я научу.*

*Бежит на горку детвора.
Смеются, падают, играют
И санки в гору, вверх толкают.
Затем несутся смело вниз...
Вокруг лишь смех и слышен свист.
С детьми щенок пришел кататься,
Не смог на лапах удержаться
И кубарем несется вниз.
Он испугался, слышен визг.*

*Смотри, как с горки я лечу!
На лапы крепче становись,
Без страха вниз со мной несись!
Щенок послушал, смело встал
И сделал так, как друг сказал.
Ему понравилось, сумел,
Внизу счастливый, гордый сел...
Вот так зима в права вошла,
Для всех лишь радость принесла.*

АЛГЪЫШ!

(Джомакъ)

Бир элде тышындан келген эки атлы орамда бара тургъандыла.

Аланы алларына бир кызычыкъ тюбегенди. Атлыла кызычыкъгъа салам бергендиле да, тамада атлы:

– Кызычыкъ, элни межгити къалайдады? – деб соргъанды.

– Майна алайда, ары джанындады, – деб, кызычыкъ къолу бла межгит болгъан джанын кѳргюзгенди.

– Насыблы бол! – дегенди джол соргъан атлы кызычыкъгъа. Сора ол кѳргюзген джаны таба тебегендиле. Арлакъда дагыда бир кызычыкъгъа тюбегендиле. Анга да салам бергендиле да, тамада атлы:

– Кызычыкъ, элни межгити къалайдады? – дегенди.

– Майна, алайдады, келигиз, кѳргюзтейим! – деб, арлакъ барыб, межгитни кѳргюзгенди кызы-

чыкъ. Джол соргъан атлы анга:

– Насыбсыз бол! – дегенди. Кызычыкъ, джукъ да айтмай, джолуна кетгенди. Сора ол джол соргъан атлыгъа нѳгери, сейир болуб:

– Алан, ол не этгенинг болду? «Андады!» - деб бош къол силкиб къойгъаннга «Насыблы бол!» – дединг, берлакъ да келиб, кѳргюзюб, бизге сый бергеннге уа «Насыбсыз бол!» - дединг, - дегенди.

– Да ол биринчи кызычыкъ бир болумлугъа къошуллукъду да, ол баргъаны да муну тарта, муну да, кесин да кечиндирирге дыгалас эте, алай джашаргъа кюреширикдиле. Бу экинчи, болумлу кызычыкъ а, бир болумсузгъа къошуллукъду да, кесин да, юйдегисин да бу тарта, муну тирилиги бла кечине, джашай барлыкъдыла. Бу экинчи кызычыкъны насыбы кесини юсюндеди, насыбы – кесини игилигиди. Мени чорт сѳзюм а, бир да къуруса да адамлагъа бир кесек сынаб къараргъа юретир, хар кимни да кесича кѳрюб, сынамагъанлай ыйнаныб турмай. Джашау алай къуралгъанды: бир болумлу, деменгилирек адам бир болумсуз, учхара адам бла бирге болуб, бири бирин, онглу онгусузу тарта барырча, – дегенди.

(Ўзденланы Рабиятдан джазылгъанды, 1996 дж. Учкулан).

1. Джашауда (юйдегиде да) онглу онгусузгъа, онгусуз, болумсуз болумлугъа тюберге ёч болгъанларыны юсюнден не айтылады джомакъда?

2. «Джашау алай къуралгъанды...», - деб нек айтады тамада атлы?

3. Хар ким да сынгар кесичагъа къошулуб биралса, джашау бодаллыкъмы эди дюнияда? Болумсузланы халлары къалай боллукъ эди?

4. «Насыбы юсюндеди», – деб нек айтханды атлы кызычыкъгъа?

СЕЙИР БАЗАР

(Жерти хапар)

Бурун Къарачайда тышырыула базар къыдырыб айланган адет болмагъанды. Тышырыула юй джумушха къарагъандыла, сабийле бла къартланы, эркишилени ашарыкъларына-ичериклерине, кийимлерине къарагъандыла. Тышындан, базардан юйню кереклисин эркишиле келтиргендиле. Ол сыйлы адет совет властны заманында бузулгъанды. Бусагъатдача, къайры эсе да бирлеге кетиб, кече-кюн къала, айла бла юйлерин-башларын ата айланмасала да, джууукъ джерде базаргъа джетиб къайтыргъа совет властны ал джылларында – 30-чу джыллада тюзеле башлагъандыла тышырыула. Энди уа... Аллах, Сен сакъла!

30-чу джыллада Меккяхан деб бир тышырыу, сабийлерине ары-бери джукъла, кийим – ёзге керек болуб, ачха джыйышдырыр дыгаласха киргенди да, танышлары-хоншулары зат:

– Бир челек джау сатсанг, не кереклинги да аллыкъса! Биз алай этебиз, кѳресе! – дегенни айтхандыла, кенгеш бериб. «Алай эсе уа, ашхы, не амалым барды, джау джыйайым», – деб, къадалыб Меккяхан бир челек джау джыйгъанды, чайкъагъан джау. Аны да алыб, хоншулары бла базаргъа баргъанды. Алача, сатханланы къатларына сюелгенди, джауун да аллына алыб. Биреу келиб, аллына сюелгенди да:

– Джау кереклинг бар эсе, ма, ал! – дегенди Меккяхан.

– Бер, керекди джау! – дегенди ол да. Аны кьолундан табагъан алыб, Меккяхан джаудан толтуруб бергенди. Ол да джауну алыб кетгенди.

Дагъыда биреу келгенди. Меккяхан аны да табакъчыгъын толтуруб бергенди. Аны эслеп, дагъыда биреу келгенди. Меккяхан анга да бергенди гоппан аягъын толтуруб. Аны чомартлыгъын эслеп, бир-бирине кёргюзюб, адамла дженгил-дженгил келиб, очередге сюелюб, алгъан-алгъан эрлай алайдан джанлаб баргъандыла да, Меккяхан джауун эрлай бошагъанды. Сора сюелиб, энди была къачан ачха келтирликдиле деб, сакълагъанды. Аны эслеп; нёгерлерини бири:

– Меккяхан, челек джауунгу не дженгил сатыб бошадынг! Кёб ачха алдынг болур? – дегенди. – Нелляй бир алгъанса, санагъанмыса?

– Огъай, алкъын келтире башламагъалла! Билмейме, ненча чыгъарыкъ эсе да! – дегенди Меккяхан.

– Алай деген неди! Сатыб бошагъан шойса да? – деген ол соргъан.

– Сатыб бошагъанлыкъгъа, ачхамы келтире башламагъандыла.

– Ачха алмагъанлаймы бериб баргъанса?

– Да хо! Ачха берейим деген болмагъан эди. Биргелерине болмаз эди. Энди келтирлик болурла.

– Таныш адамларынг болубму артха бергенсе?

– Да огъай. Таныгъаныма уялмай сатыбмы бере турлугъем, алайына берлигем ансы. Алай а сатыу – сатыуду. Ачха табсала, мени табыб, бере биллик болурла.

– Къайдам, алай ашыгъыб да чабхаелле! – деб ышаргъандыла тышырыула.

– Багъасына не деген эдинг? – дегенди бири.

– Да къайдам, кимине азыракъ, кимине кёбюрек бере баргъанма. Мен айтмасам да, джауну ала билген – багъасын да кеслери санай биле болур эдиле! – дегенди Меккяхан. Сора ачханы да алыб, джау алгъанла келе болурламы деб, тегерегине къарагъанды. Алай а аслам адамны ичинде анга келген, андан джау алгъанладан кишини эслеялмагъанды. Ала уа, бу алайына чача турады, анча сом, мынча сом деб аны ючюн айтмайды, ачха бер деб да аны ючюн айтмайды деб, бир-биринден кёрюб, чачылыб кетгендиле.

Не этерик эди, Меккяхан да биразны къарай тургъанды да, нёгерлери бла юйюне кетгенди. «Меккяханни базарыча», – деб чам этиб тургъандыла андан сора.

– Андан сора сатыу этерге тюзелгенми эдинг? – деб сорсала, Меккяхан:

– Уоу, андан сора базаргъа ким баргъанды! – деучен эди.

*(Хапарны Малсюйгенланы Земфира къарт анасы Меккяхандан эшитгенди.
Хапар Земфирадан 2005 дж. джазылгъанды. Юбилейный эл.)*

ГОЛАЛАНЫ Алибек,
СОШ № 12,

Юбилейный эл., 10 кл., 2006 дж.

АНАЛА

Эм сыйлы инсан дюнйяда
Сизсиз бизге, анала!
Кёб джылланы къыйналыб
Къарайсыз сиз балагъа.

Ана баласын, солумай,
Адам этиб кюрешед.
Сабий а, насыбын ангыламай,
Анасын къыйнайд, инджитед.

ДЖАНЫБЕКЛАНЫ Ангелина,
Юбилейный, СОШ № 12.

АРИУ

Мен джашагъан ариу эде
Сейирликди табигъат,
Джери, кёгю, хауасы да –
Таурухдачад хар бир зат.

Тегереги мийик таула,
Ёзен суула, чегетле,
Гокка ханслы биченликле,
Тау кёгетли терекле.

ЭЛИМ

Эртден, ингир бир-бирине
Хурмет эте, суйюне,
Джылы салам бередице
Хоншуларым, элчиле.

Былай шохлукъгъа
къууана,
Джарыйд мени джюрегим,
Кёб ёмюрню рахатлыкъда
Джашнаб турсун тау элим!

КЪАРГЪА БЛА КЁГЮРЧЮН

Къычырыкъ-сыйыт эте,
Къарылгъашчыкъ, насыбсыз,
Кюрешед юй ишлерге
Багъанасыз, чардакъсыз.

Былай болумсуз джанла,
Дагъыда бир къауумла
Меннге тенглик тутаргъа
Этедиле умутла...

Сёзюн бёле Къаргъаны,
Сабыр айтды Кёгюрчюн:
- Мен айтайым къалгъанын,
Ёпкелеме аны ючюн:

Ариулугъунг ючюннге
Махтау излеб кюрешме,

Къанатларын терк къагъа,
Тюю кюнде джылтырай,
Уясына ашыгъа
Учуб бара тургъанлай,

Кёгюрчюнню алына
Чыгъад, джолундан тыя,
Ишсиз, эрикген Къаргъа
Талпыб кесин махтаргъа.

- Къанатларым - къап-къара, -
Деди, - чыммакъ - акъ - ёшюнюм!
Къарыуум бар, кючюм бар,
Кимден кемди сюегим?

Ал да къара Гугукга! –
Алдауукъчу, джапысыз,
Эришиб Гугурукга,
Болгъанд, хариб, джукъусуз.

Бу къауумгъа кёл салмай,
Джарсыб сёлеше эсенг,
Кимлеме да шохларынг? –
Болукъ эсе, билдирсенг!..

Ашыгъышед Кёгюрчюн,
Уясына джол салды,
Мыдахлыкъ басыб кёлюн,
Къаргъа сагъышлы къалды.

БИР КЪАУУМ КИШТИК МАТАЛЛЫЛА:

Кошачьи: 1. - рысь (сюлеусюн); 2 - каракал; 3 - камышовый кот или хаус;
4 - манул; 5 - дальневосточный кот; 6 - кошка с острова Мэн;
7 - домашняя кошка сиамской породы;
8 - домашняя кошка сибирской породы.

Чокъуракъла (моллюски)

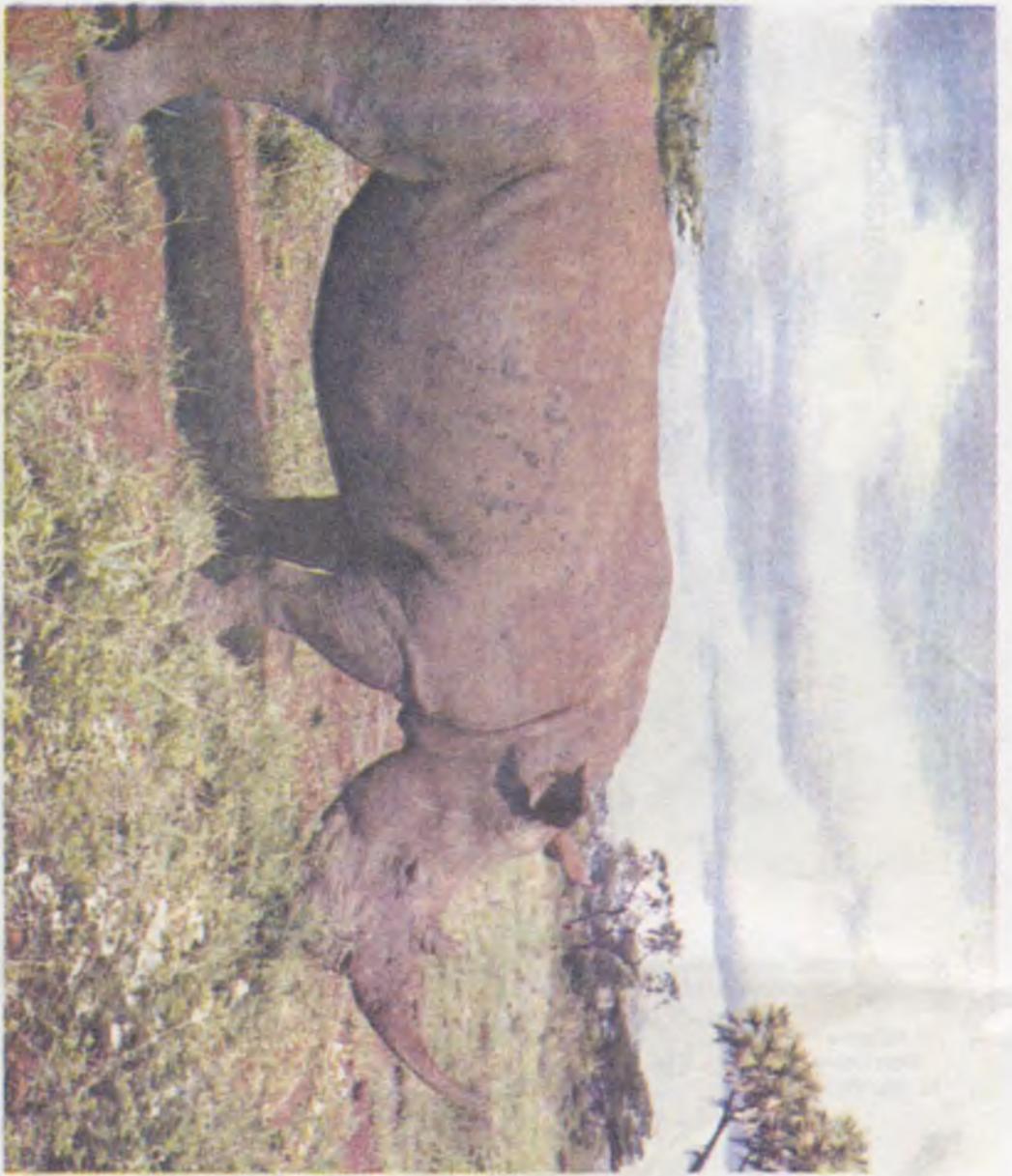
Дюнияда сейир джаныуарла бек кѣбдюле. Аланы бир къаууму Чокъуракъ къауумгъа саналгъан джаныуарладыла. Джерни башында 107минг тюрлю чокъуракъ барды. Аланы хар бири бирер тюлю сейирликды. Текелемюйюз бла тенгиз чокъуракъланы къайсы бирибиз да кѣре тургъанбыз.

Чокъуракъла тенгизледе, кѣлледе, къобанлада, таулада, ханс, таш тюбледе да тюбейдиле, бир мм гитчечикле да, 1 метр бла 40 сантиметр узунлукълары болгъан мазанкойлары да боладыла. Кеслери да ханс, ууакъ джаныуарчыкъла, планктон-ѣзге ашаб кечинедиле. Аланы барыны да къаты "тонлары" эмда джюрюрге аякълары болады. Кальмарны узунлугу уа 10-15 метрге дери да джетеди. Ол кеси да океанны теренинде джашайды.

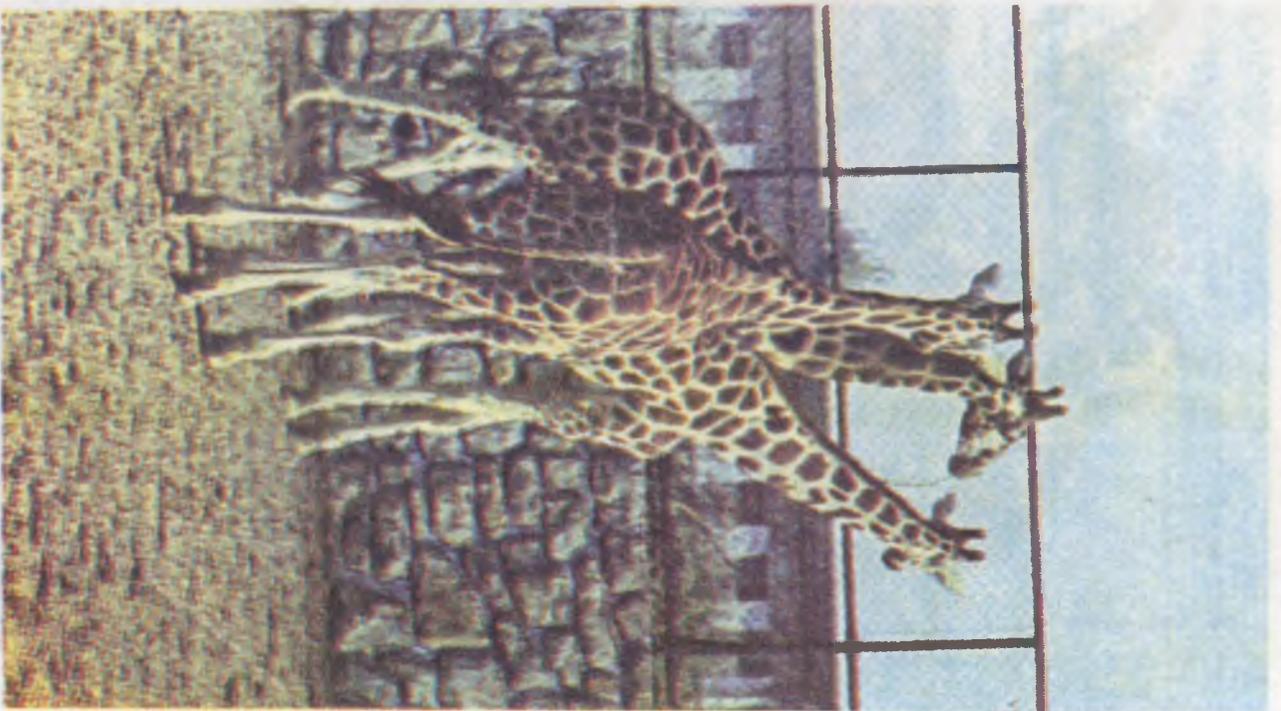

Гренландский тюлень¹ с детенышем

1. Тюлень - туйлен.

Носорог и жирафы -
(мизбурун бла сурахайла)
обитатели африканской саванны

ШОХАЙЧЫКЪЛА БОЛДУЛА

Кюн джылыуну онгсунуб,
Боз кьозучукъ сюелед.
Ач болуб, «ме-ме» десе,
Аначыгы сют беред.

Ол джашаган арбазда
Ёседи бир кючюкчюк,
Джюн кыппага ушаган,
Илеш затчык, тюключюк.

Ойнарга умут этиб,
Къуйрукъчупун кайыра,
Джууукълашды кючюкчюк
Кьозучукъну кьатына.

Бурунчугун джалады,
Сюйюндю, кукаланды.
Биринчи шохчугуна
Кьозучукъ да кьууанды.

ДЖАМАУ

Н. Носовдан

Бобканы бир алакат джашил кенчеги бар эди. Бобка ол кенчегин бек сюе эди да, былай айта, кёб махтануучан эди:

- Къарагъыз, джашла, мени кенчегим къаллайды! Солдат кенчекди!

Джашла бары да сукълана эдиле. Аллай джашил кенчек башха кишиде да джокъ эди.

Бир джолда Бобка, бурууну башы бла бирси джанына ётеме деб, алакат кенчегин джыртды. Эрлай юйюне барыб, бир джама деб, анасына тиледи.

- Сен хаман буруулагъа ёрлеб, кенчегинги джыртыб, мен да аны джамаб туругъамы керекме! – деб чамланды Бобканы анасы.

- Мен тиге билмейме!

- Кесинг джыртханса, кесинг джама.

- Сора джыртыгъым бла айланлыкъ-ма! – деб, Бобка орамга чыгыб кетди.

Бобканы кенчегинде джыртыгъын эслеб, джашчыкълa кюлюб башладыла.

- Сора сен къаллай солдатса, кенчегинг джыртылыб!?

- Анама джама деб тилегенимде, унамагъанды, - деди Бобка.

- Солдатланы кенчеклерин сора аналарымы джамайдыла да? – дедиле джашчыкълa. – Солдат хар нени да кеси эте билирге керекди!

Бобка тенглеринден уялды. Юйге кайтыб келиб, анасындан ийне, халы, джашил джурунчукъ тиледи. Агурча тенгли бир джамаулукъ джурун кесиб алды да аны кенчегини джыртыгъына джарашдырыб тиге башлады. Тигиб кёб кюрешди. Джамау джыртыкъны толу джабыб, сыйдам тигилирге керекди деб, анга иги эс бёлдю. Джамауну ол

ариу, таб, сыйдам, тишлеринг бла айыралмазча, кючлю бегитиб тикди. Ахырында, кёнчекни кийиб, арбазгъа, тенглерине чыкъды.

- Машалла! – дедиле джашчыкъла. – Джамауну уа, къарачыгъыз, карындаш бла тегереги сызылганды. Кеси джамагъаны керюнютурады!

СЮЗЕРГЕ СОРУУЛА:

1. Бобка кёнчегин айырыб бек нек суйгенди? 2. Махтандыргъан кёнчегин ол аяй билгенмиди? Нек джыртханды? 3. Анасы Бобканы кёнчегин джамаргъа нек унамагъанды? Бобканы анасына ёпкелегени, орамгъа джыртыкъ кёнчек бла чыкъгъаны тюзмюдю огъесе терсмиди? 4. Бобка сабийлени кюлгенлерин, айтханларын тюз ангылаялгъанмыды, ангылаялмагъанмыды? Кеси нек джамаб башлагъанды? 5. Бобка кеси джамагъанын сабийле къалай билгендиле? 6. Бобка къаллай джашчыкъды? Терлигин, айтылгъанны ангылай билемиди огъесе терсакъылмыды? Аны халисинде нени джаратдыгъыз? Несин джаратмадыгъыз? Бобканы хапарындан не юлгю алыргъа боллукъду?

Халкъ джомакъланы юретиу магъаналары бек уллуду. Ала адамны тилин байындырадыла, магъаналы, ариу, джарашыу сёлеширге, аманны, игини айыра билирге юретедиле, тюзлюкню джакъларгъа, тюзлюкге ыйнаныргъа, тюзлюк, игилик ючюн кюреширге юретедиле, оюмлудукъну айнытадыла. Джомакъла адеблиликге талпындырадыла, ариу иннетни къаты тутаргъа болушадыла, адамлыкъ ангыны ёсдюретиле.

Къарачай-малкъар халкъ джомакъла – магъаналары терен, сейир чыгъармаладыла. Ала да халкъыбыз къаллай адамлыкъ шартланы багъалатханы ачыкъ танылады, сейир хапар халда айтылады.

Джомакъланы не къадар кёб билирге, ариу, таб айтыргъа юренирге тырмашыгъыз. Аланы хар бириси да тинибизни, ангыбызны байындыргъан адамлыкъ дерсди.

Бу «Эки къарнаш бла акъыллы тёречи» деген, Къарачайда, Малкъарда да кенг джайылгъан белгили джомакъны Башлаланы Руслан (Юбилейный элде орта школну сохтасы, 2006 дж.) къарт анасындан эшитгенди. Аны джарашдырыб ариу джазыб, бизге джибергенди. Сизге аны теджсейбиз.

Эки къарнаш бла акъыллы тёречи

(Къарачай-малкъар халкъ джомакъ)

Башлаланы Руслан

Эртде-эртде бир элде эки къарнаш джашагъандыла Исса бла Мусса деб. Тамада къарнаш, Исса, эртде юйдегилениб, сабийлери болгъанды, кичи къарнаш Исса уа джангы юйдегиленгенди да, ол кюн къонакъла келиб, къурманлыкъ этилгенди. Къонакъла чачылгъандан сора, гитче къарнаш уллу къарнашына:

- Къурманлыкъны башы, аякълары къайдадыла? – деб соргъанды.

- Да атыбмы къоярыкъ эдим, сабийле къабарла деб, бизге юйге ийген эдим.

- Меннге сормай нек иесе? Мени ишим уллу болуб тургъанлай, сен а кесинги сабийлеринг къайгъылыса! – деб ачыуланнганды гитче къарнаш.

- Да мен да санга кёб игилик этген шойма да! – дегенди тамада къарнаш.

- Этерни да этиб, кимни не этгенин санабмы тураса? Кел, тегереге барайыкъ да арабызны

ол айырсын! – дегенди кичи кърнаш Мусса.

- Къой, бош затла бла айыблы болмайыкъ, биз кърнашлабыз, - дегенди Исса.

Алай а Мусса къоймагъанды да, тѳреге тебрегендиле. Бара барыб, бир батмакъ джерде бир кишини эшеги батмакъгъа батыб, киши аны чыгъаралмай кюрешгенин кѳргендиле.

- Мен болушайым, - деб, тамада кърнаш барыб эшекни къуйругъундан тартханлайына, эшекни къуйругъу юзюлгенди да къалгъанды. Эшекни иеси ачыуланганды да:

- Сен мени эшегими къуйругъун юздюнг, сени тѳреге элтмей болмайма!

Заранынгы не сау эшек бериб, не тазиртѳлеу бериб тюзетирге керексе! – деб, ол киши да быланы биргелерине тебрейди. Келе келиб, ингирде ала бир элге джетгендиле да, кичи кърнаш, кеси кибик, бир бай тенгине киргенди да кетгенди. Уллу кърнаш бир юйню мюйюшюне къысылыб таянады. Ол юйде келин а сылтаулу болгъанды. Ол танг ала эшикге чыгъа келгенди да, мюйюшде джатхан джашны эслеб, къоркъуб, сабийи кетгенди. Юй иеси да, аны къычырыгъына чыгъыб, джашха къадалады. «Мени сабийсиз къойдунг, мен сени тѳреге береме!» - дейди. Сора ол да былагъа къошулуб, кетедиле.

Бара барыб, бир тикге джетедиле. «Энди мен быланы барындан да башымы алаллыкъ тюлме, андан эсе, башымы тас этейим да кърорайым!» - деб, тѳрелик болгъан джаш джаргъа чыгъыб, ѳлюрге андан секиреди. Ол кѳзюуде бир байны сюрюучюсю къаяны тубюнде таяныб, солуй, сюрюую да иссилей тургъанды. Джаш ол сюрюучюню юсюне тюшгенди да, аны аягъын сындыргъанды. Аны хахайына сюрюуюню иеси джетгенди да:

- Сен не айланган хатачыса!?! Мени сюрюучюню аягъын сындырдынг. Кел, тѳреге барайыкъ да, ол айырыр арабызны! – дегенди.

- Биз да ары барабыз! – дегендиле джашны нѳгерлери да. Бары да баргъандыла тѳреге.

Тѳречи, сюдю, акъыллы, ангылагъан адам болгъанды. Барыны тарыгъуларына да, джашны хапарына да тынгылагъанды да:

- Энди, - дегенди кичи кърнашха, - бу кърнашынг бай болса, къой кесер да, сен аны башы бла аякъларын алырса, ары дери сакъла! – дегенди.

Эшекни иесине сюдю:

- Энди сен эшегинги мынга бер да, эшегинг гылыучукъ табса, ол да уллу болса, аны санга берир да, сени къуйрукълу эшегинг болур, къуйрукъсуз мынга къалыр, - дегенди.

Къроркъуб сабийи кетген тышырыуну ишине кѳзюу джетгенди да, сюдю ол кишиге:

- Сен юй бийченгден айырыл да мынга юй бийчеликге бер, сабийи болса, ызына алырса. Сабийни тууары-туумазы барыбызны да Иебизни къолундады, бу иш да къыйынлыкъны юсюнде болгъан ишди. Адам кеси этейим деб этген иш тюлдю! – дегенди.

Къойчуну ишине джетгендиле да, сюдо:
- Сен, сюрюуню иеси, бар да ол джарны башындан, бу джаш секирген джерден секир, джаш да тубюнде, сени сюрюучюнг болгъан джерде джатыб турсун да, сен да аны аягъын сындыр, джардан юсюне тюшюб. Аны бла тенг боллукъсуз! Таб, ёлтюрсенг да, аяма! – дегенди.

Сора ол адамла: «Эй, биз айыблы даула бла келиб айланабыз!» - деб, джашдан да, сюдюден да джанлаб, чачылыб кетгендиле.

Аны кёрмегенибиз кибик, ауруу, инджиу алай кёрмей къалайыкъ!

СОРУУЛА:

1. Къарнашланы орталарында дау не ючюн чыкъгъанды? Баш-аякъ ючюнмю, бир къарнашны ишленмегенлиги, къызгъанчлыгъы ючюнмю?

2. Эшекни иесини дау салгъаны тюзмюдо? Бирси даучуланы уа?

3. Сюдюню тазир салгъанын къалайгъа санайсыз? Сюдо къаллай адамды дерге боллукъду?

4. Персонажланы хар бирини орнунда сиз къалай этерик эдигиз?

БОСТАНЛАНЫ Кулистан А. устаз, СОШ № 12, Черкесск ш.

ЭРТДЕННИГИ ОЮМЛА

*Тау башындан саркъыб келген шоркъачыкъ,
Макъамынгы чалышдыра джырыма,
Къууанчымда, бушууумда къаджыкъмай,
Дагъан болуб, сен джарайса джаныма.*

* * *

*Ариулукъ! Бояула! Джорукъла!
Адамлыкъ! – джюрекге багъана!
Булутну суратын кюн салады Джерге!
Электрон чыракъла – кечеге оюула.*

*Хар затда – керекли, магъана!
Кёк бла Джер эм заман
Бизге ачхан джоллада
Рахатлыкъ, иш, саулукъ байланыб
Болдула джашаугъа ариулукъ, джорукъла...*

I. 1. КИМГЕ НЕНЧА ДЖЫЛ БОЛГАНДЫ?

Хасанны 6 сабийи барды. Аны джаиы Бияслан кызы Кулизардан 3 кереге джаиды. Рашит Биясландан 2 кереге уллуду. Набиятны джылы Кулизар бла Рашитни джылларын бир-бирине кыошханнга тенгди. Тауланны джылы Кулизар бла Набиятны джылларыны бир-бирине кыошулганыны джартысына тенгди. Сейирханны джылы, Набият бла Биясланны джылларын бир-бирине кыошсанг, андан 5 кереге азды. Кулизаргъа 15 джыл болады. Алты сабийни да джылларын бир-бирине кыошсанг, Хасанны атасы Азрет акканы джылы чыгъады. Азрет акканы джылындан Хасанны тюнгюч кызы Набиятны джылын алсанг. Хасанны кесини джылы чыгъады.

Къайсына ненча джыл болады?

ДЖУУАБЛА: 1. Кулизаргъа 15 джыл. (Эсебни шартында).
 $2,15 : 3 = 5$ (Бияслан. Кулизардан 3 кереге джаиды).
 $3,5 \times 2 = 10$ (Рашит. Биясландан 2 кереге тамадады).
 $4,10 + 15 = 25$ (Набият. Рашит бла Кулизар бла Набиятны джылларыны джартысы).
 $6, (25 + 5) : 5 = 6$ (Сейирхан. Набият бла Биясланны джылларыны бешден бириси).
 $7,5 + 10 + 25 + 20 + 15 + 6 = 81$ джыл (Азрет акка).
 $8,81 - 25 = 56$ (Хасан. Азрет бла Набиятны джылларыны эсебни бола).

2. «- ЛЕК» – сёзле

Ахырлары – лек бла бошалгъан къайсы сёзлени билесиз? (Аффикс кыошулмагъан халда сёзле болуб, эм азында 10 сёз табыгъыз).

БИЛВЧА: Челек, элек, белек, келек, билек, тилек, джиклек, халек, тюбелек, тевелек, мелек, д.б.

3. «- ОТ» - сёзле

Къурамында «от» болгъан 12 сёз табыгъыз.

БИЛВЧА: Сотур (къата башлагъан джараны къабулту), котур, Тотур, отур, отун, отлау, Боташ, къотар, тот, отлукъ, чот, оттибий, д.а.к.

4. «- Чакъ» - сёзле

Къурамында «чакъ» кесеги болгъан 16 сёз табыгъыз.

БИЛВЧА: Вчакъ, ччакъ, чакънджик, чакълы, мынчакъ, аччакъ, бурчакъ, чанчакъ, чакътыр, чакъыр, ччакъ, (самозет), къччакъ, чакъдыр, чакъмакъ, санткъылычакъ, бутъчунчакъ, д.а.к.

5. «- Тау» - сёзле

Къурамында (тамырында) «тау» болгъан эм азында 12 сёз табыгъыз.

БИЛВЧА: Тауукъ, тауш, алтаулан, сылтау, джантау (тапына; аркъананы бир торлюсю – арбатгъа биебни кысхан), тауке (оюнда акъсакъялыны болушчулу), тауус, антау (джиб), таукел, тауай (айю лүүлү), таурух, тауран (летенда) д.а.к.

II.

1. Тюз алайлай – бири бола
Ондан төбен санчыкъланы.
Ахырына Н кьошулса, -
Асыл металл, бети сары.

2. Мал баланы атчыгъыны
Ахырындан У алынса, -
Бир алапат, тышы къаты,
Кёгет болад, тюз табылса.

3. Бешхариф сёз. «Джангыз кеси»
Деген болад магъанасы.
Ортада З болалса Л, -
Джукъ булгъауду джарагъаны.

4. Сабийчикни орундугъу
Болуб турад тербетиле.
«Гылау» болуб къалад чоту,
Ал харифи Т-гъа кёчсе.

5. «Тобукъ сюек» (малда, адамда)
Болады ол, турса алай.
Ичалмайса олсуз шорпа,
Алына КЪ кьошулгъанлай.

6. Бир ийнетон джаныуарчыкъ,
Аны атында – беш элибчик¹
Ахырына К кьошалсакъ –
Кёз кьабакъда ёсед тюкчюк.

7. Кетереди кьарангыны,
Танг бла келиб дуниягъа.
Ал элиби Ч-гъа алмашса, -
Рахат кийим аякълагъа.

¹Элиб – хариф.

кара: 6002

ГОСУДАРСТВЕННАЯ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
им. Х.Б. Баграмуковой

ВИЛЯЧАЛА: 1. Алты – алтын. 2. Кьозу – кьоз. 3. Кьазакъ –
кьазакъ. 4. Бешик – мешик. 5. Ашыкъ – кьаштыкъ. 6. Кирпи
– кирпик. 7. Джарыкъ – чарыкъ.

25

Редколлегия:

Салпагарова К.А. (гл. ред., учред.), Джуккаева Б.Ю. (зам. гл. редактора), Батчаев А.-М.Х.

Журнал зарегистрирован региональным управлением Госкомпечати КЧР 18.04.96 г.

Свидетельство № Ж 0055. Журнал "ИЛЯЧИН" ("Сокол") № 1 (21) 2006 г.

На карачаевском и русском языках. Составитель-редактор К.А. Салпагарова.

Художник-оформитель - Узденов Р.С. Технический редактор Ф.А. Заузанова.

Формат 84x108¹/₁₆. Бумага офсетная. Печать офсетная. Печ. л. 1,0.

Тираж 4000 экз. Заказ № 1073.

Отпечатано в ООО "Полиграфист-2". Св-во № 1040900954093 от 03.02.2004 г.